

Тимошук В.В.,
аспірант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний
університет, Дніпро*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Tymoshchuk V.V.,
*postgraduate student at the department of economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro*

TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC ECONOMY

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування економіки України обумовлюють зміни інституціональної ролі ключових інститутів та інституцій інноваційного спрямування для їх відповідності завданням структурної перебудови економіки і технологічного оновлення, забезпечення мобільності базових ресурсів, врахування глобальних викликів й еволюційних обмежень, досягнень індустрії 4.0, інформаційних трансформацій та одночасно повоєнного відбудови й стабілізації національної господарської системи. Окрім того, важливо враховувати зміни у системі суспільних цінностей, поширення нових форм праці й самоорганізації, що актуалізує індивідуалізований підхід, частково локалізує господарські зв'язки й обумовлює дифузію функцій управління та регулюючих впливів.

Процеси і прояви глобалізації і транснаціоналізації, інтеграція виробничих процесів, а також нагальна потреба в модернізаційних змінах економічних систем детермінували переміщення акцентів наукового дискурсу. Так, за умов домінуючого регулюючого впливу держави в модернізаційних трансформаціях важливим постає врахування глобальних тенденцій і збереження національних особливостей та пріоритетів економічного розвитку й механізмів саморозвитку. В той же час, успішність реалізації модернізаційного тренду не може бути забезпечена іманентним домінуванням ключового інституту (держави) над іншими двома рушійними силами (суспільством та ринком), які визначають стратегічний напрям функціонування соціально-економічної моделі, адже це здатне призвести до деформації або деградації суспільно-економічного устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модернізаційні трансформації системно досліджувалися класичною політекономією, представниками неокласичної школи та кейнсіанством. Науковий доробок з проблематики модернізаційних трансформацій став спільним досягненням та інтеграцією теорій економічної динаміки, циклічного розвитку, економічного зростання та інституціоналізму. З позицій останнього, модернізація представляється процесом інституціоналізації сучасних соціальних та економічних форм, структур, які детермінують формування досконалішої моделі розвитку на засадах технологічного оновлення.

Найбільш актуальні питання модернізаційних змін економічних систем досліджувалися із використанням різноманітних методологічних підходів вітчизняними та закордонними вченими. Трансформаційні перетворення соціально-економічних систем вивчали представники історичного, класичного, інституціонального підходів з метою обґрунтування інструментарію й механізмів стимулювання інноваційного розвитку; перспектив реалізації постіндустріальних моделей розвитку; формування основ інформаційної або креативної економіки; визначення методології дослідження та обґрунтування стратегії модернізаційних змін; реалізації пріоритетів інноваційного розвитку як стратегічного вектору економічних перетворень [1–2; 4–5; 10].

Формування постіндустріальної моделі соціально-економічного розвитку, яка базується на інформації та знаннях, обумовили активізацію наукового дискурсу з проблем визначення інструментарію регулювання й чинників інноваційної модернізації економіки, забезпечення економічної динаміки з урахуванням її циклічного характеру, що знайшло своє відображення в дослідженнях В. Гейця, А. Гриценка, Н. Гражевської, О. Пищуліної, Л. Федулової, А. Чухна та інших [1–3; 6; 8–9; 11]. Інноваційна модернізація почала визначатися як перехід до сучасної моделі економічного розвитку, де

* Науковий керівник: Гончаренко О.В. – д-р екон. наук, професор

домінують інноваційні технології, реалізується поступальний розвиток, наявний достатньо широкий поділ праці і мережі економічних відносин й взаємозв'язків серед учасників глобального ринку.

При суттєвому науковому доробку, який присвячений проблематиці модернізації національних економік, їх трансформаціям, інституціональному інструментарію регулювання, залишаються не в повній мірі обґрунтованими окремі сутнісні й практичні аспекти модернізаційних трансформацій, їх інституціональне забезпечення, що актуалізує важливість та обумовлює перспективність подальшого наукового дискурсу модернізаційної проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення тенденцій трансформації інституціонального середовища інноваційного розвитку національної економіки та особливостей інституціонального забезпечення розвитку інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обґрунтування дієвого інструментарію «керованої» модернізації національного господарства потребує врахування глобальних факторів впливу: кардинальних перетворень в інформаційно-комунікаційних технологіях та зміни їх ролі в економіці, що обумовлює мобільність людського капіталу, сировинних, матеріальних, фінансових ресурсів; охоплення інтеграційними процесами міждержавних рівнів взаємодій; розширення впливу транснаціональних корпорацій; лібералізацію торгових відносин та зміни у структурі експорту товарів і послуг; збільшення обсягів торгівлі інтелектуальними продуктами; орієнтацію значної кількості національних господарств на зовнішні зв'язки; взаємовпливи і посилення взаємозалежності економічної політики різних урядів та Центральних банків; активізацію процесу інтернаціоналізації освіти та культури.

Глобалізація виступила одним із ключових екзогенних факторів для національних економік, що визначає стратегічний вектор їх розвитку, галузеву специфіку і структуру, динаміку й особливості виробничих процесів, організацію внутрішнього ринку. Разом з тим, глобалізаційні процеси виявляють себе й у поглибленні диференціації економічного розвитку національних економік, поширенні монополізму, тінізації господарських процесів, корумпованості в економічних угодах та операціях, соціальному та військовому протистоянні.

Модернізаційні перетворення національних господарств ускладнюються поглибленням диспропорцій світового господарства; закріпленням технологічної та соціально-економічної відсталості менш розвинених економік; частковою та повною втратою деякими країнами власної національної ідентичності; фрагментацією соціальних і виробничих процесів, ринку праці, капіталів, політичних структур і суспільств; концентрацією фінансового потенціалу і ресурсів в розпорядженні обмеженого кола їх власників, корпорацій та країн-лідерів. Наведені фактори вже проявили себе в нашій економіці, але нехтування їхнім негативним впливом та подальше покладання на ліберальні підходи й ринкові інструменти не сприятиме зниженню ризиків від втрат конкурентоспроможності вітчизняних виробників високотехнологічного інноваційного й наукоємного продукту; подальшої деградації наукового та технологічного потенціалу за існуючої дефіцитності інвестиційних та матеріальних ресурсів; скорочення обсягів фінансування; міграційних проблем і проблем функціонування ринку праці; поглинання внутрішнього і регіонального ринку глобальним; структурного й технологічного спрощення національного ринку та втрат джерел ресурсів [7].

Відтак, інституціональний функціонал держави в модернізаційних перетвореннях суспільного господарства реалізується шляхом включення до інституцій та інститутів інноваційних стимулів та формування сприятливого інституціонального середовища для активізації інноваційної модернізації. Подібне елементне наповнення формальних норм у своїй синергії сприятиме створенню й використанню інноваційних технологій, реалізації необхідних структурних змін економіки, виходу національних товаровиробників на нові ринки. Запровадження модернізаційних змін в національній економіці неможливе без трансформації самого інституціонального базису, який здатен забезпечити масштабність й технологічне оновлення виробництва, прискорення мобільності наявних ресурсів, товарів і послуг [2].

Сучасним вектором глобальних трансформацій, що вже справляє вплив на національну економіку, стала цифрова модернізація, що кардинально змінює економічні взаємовідносини людей та фундаментальну роль економічних ресурсів. Основними рушійними факторами сучасного етапу розвитку визнані: поширення новітньої техніки й технологій, інновацій, підвищення кваліфікаційного рівня людського капіталу, масштабування глобальної торгівлі, зростання інвестиційної активності, формування сприятливого для економічної динаміки інституціонального середовища [6].

Для врахування глобальних тенденцій та змін домінант у залученні ключових ресурсів в постіндустріальній моделі, що формується, важливо спрогнозувати й оцінити вплив інформаційного фактору і цифровізації на інституціональне середовище інноваційної модернізації.

За нашими оцінками, цифровізація галузей національної економіки має як позитивну, так і негативну дію на сформоване інституціональне середовище. Так, завдяки цифровізації виникають ефекти, які отримують макроекономічний прояв за допомогою появи й поширення нових бізнес-стратегій, змін ринкових умов, підвищення рівня продуктивності праці. Інша група чинників виявляється на мікроекономічному рівні і призводить до зміни структури й пропозиції виробництва

товарів, їх якості, логістичних й реалізаційних умов та взаємодії виробників (табл. 1). Окрім того, поступальна постіндустріалізація з її базовими факторами (інформація та знання) супроводжується певними ризиками та загрозами. Окремі з подібних негативних проявів суспільство та національні економіки вже відчули у вигляді суттєвого загального скорочення робочих місць і попиту на робочу силу через поширення роботизації і автоматизації; втрату окремих сегментів ринків й конкурентоспроможності внаслідок поширення онлайн-продажів; цифрове шахрайство, піратство, поширення й споживання шкідливого контенту; підвищення частки недоброчесних споживачів послуг, що супроводжує процеси цифровізації; скорочення частки на ринку й конкурентоспроможності організацій і галузей, послуги яких можна замінити дистанційним виконанням (ІТ, бухгалтерський супровід, фінансові і юридичні послуги, консалтинг).

Таблиця 1

Напрями трансформації інституціонального середовища інноваційного розвитку в умовах постіндустріалізації

Макроекономічні прояви	Мікроекономічні виміри
<ul style="list-style-type: none"> - нові бізнес-моделі та форми організації бізнесу; - поява механізмів управління без участі людини; - вимоги прозорості економічних угод і трансакцій; - доступ до ринків й споживання товарів та послуг; - підвищення продуктивності праці; - зростання якості споживання, підвищення рівня життя й задоволення потреб 	<ul style="list-style-type: none"> - нові продукти і послуги, орієнтовані на потреби споживачів; - мінімізація впливу фактору посередництва; - прискорення термінів реалізації бізнес-процесів і скорочення трансакційних витрат; - поява нових гнучких й адаптивних моделей організації інноваційних процесів та скорочення терміну появи нових інновацій із урахуванням ринкових змін
Загрози й ризики постіндустріальних трансформацій	
Ризики	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - недосконале нормативно-правове забезпечення процесу інноваційної модернізації; - низька захищеність інтелектуальної власності та авторських прав і використання технологій, ресурсного потенціалу і новацій, що належать іншим суб'єктам; - зміни технологій та бізнес-моделей на базі цифрових технологій і складнощі швидкої адаптації 	<ul style="list-style-type: none"> - захист персональних даних та забезпеченість права громадян в умовах становлення мережевої економіки; - поширення загроз екзогенного інформаційно технологічного впливу; - поглиблення відставання у розвитку від країн-лідерів прогресу; - зростання масштабів кіберзлочинності за умов цифровізації й поширення комп'ютерних технологій
Трансформації інституціонального середовища в умовах постіндустріалізації	
Прямі впливи	Непрямі впливи
<ul style="list-style-type: none"> - зміщення взаємодій економічних суб'єктів з реального середовища до цифрового (онлайн); - спрощення економічних взаємодій, зниження рівнів їх глибини 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення вимог до якості освіти й зміни у перевагах при виборі професії; - зміни переваг і вимог при виборі місця проживання

Джерело: розробка автора

Креативні індустрії та інноваційні технології на інституціональне середовище справляють прямий і непрямий вплив. Прямий вплив на сформоване інституціональне середовище знаходить свій прояв через поступовий перехід економічних суб'єктів з реального до цифрового середовища (вихід в онлайн); спрощення економічних взаємодій, зниження їх рівня і глибини; зміну норм та правил економічної поведінки під впливом процесу цифровізації. Непрямий вплив обумовлює зміну норм і правил господарської поведінки через трансформацію структури економіки; підвищення вимог до рівня та якості освіти та нові переваги у виборі професії, місця проживання.

Нові цифрові технології й послуги ще не отримали повного циклу інституціоналізації, що потребує їх формалізації й законодавчого закріплення більшості неформальних норм (у сфері використання мереж, користування пошуковими сервісами, правил ведення блогів) або запровадження нових інституцій, для активізації їх регулюючого потенціалу у змінених реаліях. За відсутності діючих формальних норм, створюються інституціональні «пустоти» (інституціональний вакуум), зростають витрати трансакцій, опортуністична поведінка суб'єктів економіки (табл. 2).

Відтак можна констатувати, що цифрові технології сприяють появі нових інституцій та інститутів і впливають на діючі за допомогою алгоритмізації інституціонального впливу й регулювання, мінімізації впливу інституціональних пасток і попередження появи нових, зниження стійкості наявних рутин, підвищення чи зниження ефективності наявних інститутів. В той же час, подібний вплив є багатовекторним й взаємообумовленим.

Алгоритмізація інститутів в умовах постіндустріальних змін розширює інструментарій та елементне наповнення, що регламентуються діючими правовими нормами; забезпечує прозорість інститутів, які регламентують надання державних послуг, фіскальні виплати платників податків, кредитування товаровиробників.

Таблиця 2

Структурно-функціональні трансформації інститутів інноваційного розвитку

Інституціональна зміна	Зміни інституціонального середовища
Алгоритмізація інституту	Стандартизація інститутів та інституцій, розширення спектру елементів та інструментів, які включені до законодавчих норм; забезпечення прозорості інститутів, які регламентують державні послуги, фінансові взаємовідносини, кредитування
Зниження стійкості та впливів діючих інституціональних форм	Цифровізація та глобалізація обумовлюють зміни конфігурації й ринкові взаємодії, трансформації державних й корпоративних структур, що координують інноваційну діяльність. Поява цифрових платформ потребує змін наявних інститутів
«Провали» сформованого інституціонального середовища	Поширення інформаційно-комунікаційних технологій потребує формування нових інститутів або інституцій, що сповільнюється інерційністю держави й суспільства. Формування інститутів має забезпечити формалізацію інтернету речей, використання блокчейну
Утворення нових інституціональних пасток	Швидка зміна інформаційних технологій обумовлює швидке опанування інституцій та інститутів, що не завжди ефективні. Формування ефективних норм сповільнене або заблоковане. Знаходить свій прояв при використанні пошукових сервісів, соціальних мереж, месенджерів
Мінімізація ризиків дисфункцій і руйнування сформованих інституціональних пасток	Цифрові технології зменшують транзакційні витрати, що знижує ефективність рутинізованих стійких норм і здатне зруйнувати їх (корупційні дії при штрафних санкціях)
Підвищення ефективності наявних інститутів	Витрати на трансакції за допомогою діючих інститутів та інституцій мінімізуються (цифрові гроші; податки)

Джерело: розробка автора

Використання цифрових платформ та послуг спільного використання потребує змін діючих інститутів і знижує стійкість й вплив формальних норм та інституціональних структур.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність модернізаційних змін детермінується сформованою інституціональною структурою, формальними і неформальними інститутами та інституціями при мінімізації та нейтралізації інституціональних дисфункцій.

Інституціоналізація забезпечує створення певних законодавчих норм, правил, рутин, що регламентують та стабілізують економічні взаємодії суб'єктів і надають можливість їх прогнозувати. Інституціоналізація інноваційного розвитку забезпечується формуванням комплексів взаємопов'язаних інститутів, інституцій, що здатні забезпечувати сприятливе середовище для розвитку інновацій.

Постіндустріальні трансформації економіки та інституціонального середовища змінюють структурну характеристику, але не сутнісно призначення інституцій та інститутів в інноваційному розвитку. Процеси цифровізації і мережевих взаємодій сприяють стандартизації й алгоритмізації інститутів, запровадженню «цифрових інститутів»; підвищують ефективність сформованих інститутів та інституцій за допомогою мінімізації дисфункціональних станів й інституціональних пасток в умовах зростання прозорості та стандартизації регулюючих впливів; утворюють нові дисфункції через опортуністичну поведінку економічних суб'єктів, які взаємодіють за допомогою цифрових технологій; формують інституціональний «вакуум» через поширення цифрових технологій, які ще не стали вбудованими в інституціональне середовище.

Для виключення негативного впливу необхідно модернізувати і саме інституціональне середовище для зміни спрямованості функціонального впливу регулюючих норм та впровадження організаційних інновацій, що здатні поліпшувати інституціональну структуру.

Література

1. Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність : монографія / за ред. чл.-кор. Гриценка А. А. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2018. 524 с.
2. Геєць В. М. Інститути у розширенні технологічної модернізації економіки України. *Журнал європейської економіки*. Тернопіль, 2016. Т. 15 (№ 3). С. 257.
3. Грачевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. Київ : Знання, 2008. 431 с.
4. Гриценко А. Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2021. № 7. С. 5-13.
5. Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації : монографія / за заг. ред. Е. М. Забарної та ін. Херсон, 2019. 92 с.
6. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь. Центр Разумкова. Київ, жовтень 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 20.11.2023).

7. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році: науково-аналітична записка / Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда, Т. К. Кваша та ін. Київ : УкрІНТЕІ, 2021. 39 с.
8. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
9. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : ЛОГОС, 2003. 617 с.
10. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
11. Paradigm transformation of the economic crises modeling / Khalatur S., Honcharenko O., Karamushka O., Solodovnykova I., Shramko I. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. № 4(45). P. 285-297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>

References

1. Hrytsenko, A.A. (Ed.). (2018), *Vidtvoriuvalna dynamika ekonomichnykh system: instytuty ta diialnist* [Reproductive dynamics of economic systems: institutions and activity], monograph, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 524 p.
2. Heiets, V.M. (2016), "Institutes in the expansion of technological modernization of the economy of Ukraine", *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, Vol. 15 (no. 3), pp. 255-265.
3. Hrazhevska, N.I. (2008), *Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin* [The economic system of the era of global change], Znannia, Kyiv, Ukraine, 431 p.
4. Hrytsenko, A. (2021), "Research methodology of the transformation of economic functions of the state in the conditions of globalization", *Ekonomika Ukrainy*, no. 7, pp. 5-13.
5. Zabarna, E.M. (Ed.) (2019), *Paradyhma innovatsiinoho rozvytku v umovakh rynkovoi transformatsii* [The paradigm of innovative development in the conditions of market transformation], monograph, Kherson, Ukraine, 92 p.
6. Pyshchulina, O. (2020), "Digital economy: trends, risks and social determinants", available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (access date November 20, 2023).
7. Pysarenko, T.V., Kuranda, T.K., Kvasha, T.K. et al. (2021), *Stan naukovo-innovatsiinoi diialnosti v Ukraini u 2020 rotsi: naukovo-analitychna zapyska* [State scientifically innovative to activity in Ukraine in 2020 year: scientific and analytical message], UkrINTEI, Kyiv, Ukraine, 39 p.
8. Fedulova, L.I. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Ekonomichniy visnyk universytetu*, no. 44, pp. 42-49.
9. Chukhno, A.A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], LOHOS, Kyiv, Ukraine, 617 p.
10. Schumpeter, J.A. (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу* [Theory of economic development. Research of profits, capital, credit, interest and economic cycle lane], Vyd. Dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", Kyiv, Ukraine, 242 p.
11. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I. and Shramko, I. (2022), "Paradigm transformation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, no. 4(45), pp. 285-297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>